

УДК 338.43.01

О. В. Мороз,

д. е. н., професор, професор кафедри менеджменту та моделювання в економіці, Вінницький національний технічний університет, м. Вінниця

В. М. Семцов,

к. е. н., доцент кафедри фінанси і кредит, Вінницький навчально-науковий інститут економіки Тернопільського національного економічного університету, м. Вінниця

Г. С. Кукель,

к. е. н., Вінницький кооперативний інститут, м. Вінниця

ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ ОРГАНІЗАЦІЙНИМИ ТИПАМИ АГРАРНОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ

O. Moroz,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Management and Simulation in Economy, Vinnytsia national technical university, Vinnytsa

V. Semtsov,

PhD (Economics), Associate Professor, Department of finance and credit Vinnytsa research institute of Economics Ternopil National Economic University, Vinnytsa

G. Kukel,

PhD (Economics), Vinnytsia cooperative institute, Vinnytsa

USE OF LAND RESOURCES BY ORGANIZATIONAL TYPES OF AGRARIAN BUSINESS IN UKRAINE

У статті узагальнено підсумки теоретико-методичних питань щодо функціонування вітчизняних сільськогосподарських підприємств. Проаналізовано структурні зміни у співвідношенні сільськогосподарських культур, а також показано негативні тенденції стосовно різкого зменшення розвитку тваринництва, що обумовлено кон'юнктурою ринку. Особливе місце приділено визначенню структури сівозмін у сучасному землеробстві України. Розглянуто деякі проблеми "провалу ринку" стосовно ідентифікації неспостережуваних еколого-економічних процесів у контексті відсутності адекватного державного регулювання та оцінювання втрат виробничої системи. Встановлено, що однією із найбільш виражених дисфункцій реформування аграрної сфери стали саме системні порушення характеру сільськогосподарського землекористування, структури землеробства, а також дотримання сівозмін відповідно до науково обґрунтованих рекомендацій.

The article summarizes the theoretical and methodological issues concerning the functioning of domestic agricultural enterprises. The structural changes in the ratio of crops are analyzed, as well as negative tendencies towards a sharp decrease in livestock development, which is conditioned by market conditions. A special place is devoted to determining the structure of crop rotation in modern agriculture in Ukraine. Some problems of "failure of the market" concerning identification of unobserved ecological and economic processes in the context of the lack of adequate state regulation and estimation of losses of the production system are considered. It was established that one of the most pronounced dysfunctions in the reform of the agrarian sphere was precisely the systematic violations of the nature of agricultural land use, the structure of agriculture, and the observance of crop rotation in accordance with scientifically substantiated recommendations.

Ключові слова: аграрний сектор, реформи, неспостережувані еколого-економічні процеси, інституційне середовище, сівозміни, регулювання.

Key words: agricultural sector, reforms, unobserved ecological-economic processes, institutional environment, crop rotation, regulation.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Стратегія розвитку України наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст. передбачала формування ефективної моделі ринкової економіки та розвинутого інституційного

середовища, що у сукупності були б здатні забезпечити весь комплекс соціально-економічних функцій, притаманних сучасній цивілізованій країні. При цьому наявні неоднозначні оцінки реформ, обумовлені достатньо су-

Таблиця 1. Оптимально-нормативна структура посівних площ з врахуванням освоєння науково обгрунтованих сівозмін на основі ґрунтово-екологічних принципів ведення землеробства у Лісостепу України

Культура	тис. га	%
Площа ріллі	11170	100,0
Чисті та сидеральні пари	180	1,6
Зернові – всього	4800	43,0
у т.ч. озимі	2190	19,6
Технічні – всього	1550	13,9
у т.ч. цукрові буряки	1100	9,8
Соняшник	298	2,7
Картопля, овочі, бахчеві	865	7,7
Кормові – всього	3775	33,8
у т.ч. багаторічні трави	1600	14,3

Джерело: [16, с. 95].

перечливими їхніми наслідками, адже, з одного боку, є беззаперечні економічні успіхи у розвитку сільськогосподарського виробництва, а, з іншого — надалі загострюються ціла низка проблем такої моделі розвитку. Саме ці процеси зумовили сучасний стан вітчизняного сільського господарства, а також проблеми та перспективи їхнього вирішення. Нові ризики, що пов'язані із наслідками ринкових аграрних реформ, у числі інших, полягають у конфлікті інтересів між ринковими та екологічними пріоритетами при веденні інтенсивного сільськогосподарського виробництва та можливого недотриманні вимог, що визначені екологічними факторами. На нашу думку, це є достатньо важливою проблемою, що потребує наукового розв'язання. Актуальність цієї проблеми полягає у тому, що у суспільстві нині відсутні як система контролю за дотриманням вказаних вимог, так і взагалі системи моніторингу та необхідної інформація для коректного опису ситуації. Тому у науковому та прикладних аспектах зазначене потребує окремих детальних досліджень.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідження функцій та організаційної результативності аграрного бізнесу можна віднести до тих питань, які традиційно викликали інтерес з боку вчених-економістів і практиків. Спектр наукових підходів до пояснення функцій сучасних сільськогосподарських підприємств на пореформеному етапі України здійснювалося такими науковцями, як П. Саблук, Ю. Лупенко, Б. Пасхавер та ін. Саме на основі цих досліджень формувалося концептуальне уявлення про сучасний стан вітчизняного сільського господарства, наявні проблеми та перспективи їхнього вирішення. Проте, слід зазначити достатньо суперечливі точки зору на роль і перспективи різних груп аграрного бізнесу, насамперед великих його організаційних форм. У контексті зазначеного потребують подальшої аргументації та уточнення основи галузевої регулятивної політики, яка б була узгодженою із принципами ринку, парадигмою необхідних інституційних змін, у т.ч. екологічними критеріями модернізації. Натомість вивченню екологічних дисфункцій в процесі діяльності ринково орієнтованого аграрного бізнесу приділено загалом недостатньо уваги.

Так, у роботах таких дослідників як Ю. Лупенко та ін. [1], П. Саблук [2], В. Юрчишин [3], В. Андрійчук [4], В. Дієсперов [5], Є. Данкевич [6], П. Гайдуцький [7—8], М. Кропивко та ін. [9], О. Бородіна [10] та ін. наголошено увагу передусім на економічних та соціальних аспектах проблеми формування нового типу сільськогосподарського підприємства, при цьому питання екологічної відповідності в їхній діяльності залишається здебільшого на другому плані. Б. Пасхавером та ін. наголошено [11] на тому, що сільське господарство стало по суті єдиною галуззю національної економіки, яка зростає після кризи 2008 р. Натомість до основних проблем на сучасному етапі для галузі відзначено підвищення ризиків руйнування місцевих агросоціоекологічних систем — порушення сівозмін, посилення ерозії ґрунту і т.ін. П. Гайдуцьким відзначено [12] необхідність ведення сільського господарства як цілісної соціоекономічної системи, що включатиме виробництво безпечного продовольства, рекреаційну діяльність, збереження природи і розвиток ландшафтів тощо. А. Малієнком особливо акцентовано увагу [13] на негативній ролі агрохолдингів на розвиток вітчизняного аграрного соціуму у контексті поглиблення дисбалансу галузевої структури сільськогосподарського виробництва і нераціонального використання землі, недостатньої участі у розвитку сільських громад і територій, слабого суспільного контролю за їхньою діяльністю.

Висока актуальність проблеми зумовлює необхідність у відповідних наукових пошуках. За таких обставин представляється необхідним уточнення принципів оцінювання діяльності аграрного бізнесу з точки зору дотримання оптимальних екологічно обумовлених обмежень, передумовою чого є дослідження у напрямі нових теоретико-методологічних та методичних підходів.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є вивчення наявності залежності між організаційними типами сучасних вітчизняних сільськогосподарських підприємств та особливостями використання сільськогосподарських угідь з точки зору екологічних обмежень.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

За статистичними даними [14—15], у 1990 р. в Україні функціонувало 13677 сільськогосподарських підприємств, які використовували 38,7 млн га сільгоспугідь (2830 га на 1 підприємство), тоді як у 2009 р. — 49635 (432 га), у 2010 р. — 48824 (442 га), а у 2013 р. — 47475 підприємств (458 га). Таким чином, якщо не враховувати незначну динаміку кількісних показників впродовж 2009—2013 рр., можна стверджувати, що після ринкових реформ середнє підприємство стало за розмірами землекористування меншим більш, ніж у 6 разів; натомість сама кількість господарюючих суб'єктів, яких можна визначити як підприємства у галузі, збільшилася майже у 3,5 разів.

Однак, на нашу думку, найбільш важливим стало те, що у пореформений період на підприємствах спостерігалися дуже різні значення щодо кількості сільгоспугідь в обробітку. Тобто, з одного боку, різко збільшилася кількість малих за розмірами і малотоварних підприємств, а з іншого — відбулося формування дуже вели-

Таблиця 2. Структура посівних площ сільськогосподарських культур, %

	Роки											
	1995	2000	2005	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Зернові	45	51	59	54	55	57	56	55	54	55	55	55
Технічні	15	14	16	22	24	23	25	27	28	28	29	29
Кормові	32	26	19	15	13	12	11	10	10	10	9	9
Картопля та овоче-баштанні	8	9	6	9	8	8	8	8	8	7	7	7

Джерело: статистичні дані за [17—19].

ких (за мірками традиційних сільськогосподарських підприємств колишнього СРСР) господарств. Так, за статистичними даними на 2013 р. [15], серед підприємств, що мали сільгоспугіддя, частка тих, що мали землю до 100 га, становила 4,7 %, від 100 до 1000 га — 25,5 %, від 1000 до 3000 га — 30,7 %, від 3000 до 5000 га — 16,3 %, більше 5000 га — 31,3 %.

Динаміка кількісних параметрів аграрного бізнесу є лише одним з критеріїв оцінювання змін. Набагато більш важливим представляється те, як організаційні зміни віддзеркалюються на сутності виробничих процесів. Так, на думку авторів, в умовах неспостережуваності економічних процесів перш за все інтерес представляє динаміка структури посівних площ та, відповідно, зміни системи землеробства внаслідок ринкових реформ у галузі.

Необхідність ведення землеробства за сівозмінними принципами базується на одному із основних законів землеробства, який передбачає необхідність зміни різних культур і послідовному їхньому чергуванні у сівозміні [16]. Конкретизуючи традиційні трактування поняття "сівозміна", слід акцентувати в першу чергу увагу на визначенні її як способу формування структури і складу фітоценозу агроєкосистеми з метою забезпечення максимальної її продуктивності і стійкості. Оптимізація цього процесу досягається, зокрема, екологічно доцільною побудовою структури сівозмін при найбільш повному врахуванні ґрунтово-екологічних факторів. З метою досягнення високої продуктивності всієї агроєкосистеми, попередження небезпечного рівня ерозійних процесів і формування родючості необхідно здійснювати регулювання режимів трансформації в ґрунті енергії органічної речовини, насамперед, через регулювання новостворення (т.з. "гуміфікаційних" і розкладу ("мінералізаційних" [16]) процесів. Слід підкреслити, що мова йде не просто про використання ефекту зростання продуктивності культур внаслідок обґрунтованого їх чергування, але й необхідності регулювання екологічного режиму ґрунту. Тобто мова йде не тільки про економічні, але й про екологічні показники ефективності галузі. Особливу увагу звертаємо на відносних показниках щодо насиченості сівозміни тими чи іншими культурами, які слід розглядати як орієнтири. В якості оцінювальних критеріїв порівняння ідеального стану землеробства за показником співвідношення культур було обрано науково рекомендовані норми сівозмін для зони Лісостепу України [16] (табл. 1).

Слід підкреслити, що такі параметри представляють собою науково обґрунтовані результати тривалих (багаторічних) дослідів, що були здійснені з початку 60-х рр. ХХ ст. в рамках колишньої ВАСГАНІЛ та — надалі — НААНУ. Ідеологія досліджень було побудовано на пошуку оптимального стану землеробства, виходячи із

народногосподарських критеріїв ефективності планової економіки. Саме тому після 1990-х рр. став відчутним конфлікт пріоритетів між зазначеними критеріями ефективності та ринковими.

Це питання набуває нової актуальності в світлі останньої динаміки діяльності українського аграрного бізнесу. Так, за даними Б. Пасхавера та ін. [11], на початок 2010-х рр. науково обґрунтованих норм організації землекористування дотримувалося лише 20—25% агроформувань.

Між тим реальний стан землеробства є прикладом тривалої тенденції змін співвідношення між окремими сільськогосподарськими культурами у напрямі очевидної адаптації до ринкових пріоритетів виробництва (табл. 2). Тобто вирощується те, що в першу чергу може бути реалізованим на ринку із найбільш можливою серед альтернатив ефективністю, при чому остання відбиває скоріше ситуацію тривалого кризового стану галузі, що функціонує за умов дуже обмежених можливостей агроформувань, здійснювати витрати та намагання досягти найбільш можливої прибутковості діяльності. Звідси про класичне тлумачення ефективності та моделей її досягнення у цьому разі стверджувати проблематично.

У такому контексті розгляду питання головним є практично повне нівелювання аспекту наукової обґрунтованості співвідношення сільськогосподарських культур. Це стало безпосереднім наслідком ситуації, коли екологічні критерії не мають практично жодного правового захисту і легітимізації. Очевидні ефекти т. з. "провалу ринку" у зазначеному аспекті представляють собою знову ж таки приклад відсутності адекватного економічного оцінювання екологічних втрат виробничої системи та відповідної інституціоналізації у вигляді правового визнання. Слід підкреслити, що рекомендовані норми пропорцій відбивають не лише екологічний, але й широкий спектр інших критеріїв, у т.ч. соціально-економічних, оптимізованих у вигляді певного єдиного інтегрованого показника. Так, рекомендована частка кормових культур логічно ув'язана із потенціалом тваринництва у цій зоні, що у свою чергу узгоджено з необхідними обсягами органічних добрив. Звідси і орієнтування рекомендованих норм на досягнення максимальної зайнятості сільського населення, можливості диверсифікації виробництва, досягнення оптимуму між виробництвом, зберіганням, переробкою сільськогосподарської продукції і т. ін. Таким чином, порушення структури сівозмін безпосередньо чи опосередковано є водночас наслідком і причиною порушення цілої низки критеріїв оптимальності.

Як видно з даних таблиці 2—3, нині у землеробстві кормові культури складають лише 26% посівів від рекомендованих норм. Натомість частка зернових куль-

Таблиця 3. Структура посівних площ у досліджуваних агроландшафтах, 2015 р.

	Рекомендовані норми	Вінницька область в цілому	Жмеринський район Вінницької області	Крижопільський район Вінницької області
Зернові	43,0	55,0	46,0	55,0
Технічні	13,9	29,0	34,5	36,0
Кормові	33,8	9,0	8,7	4,0
Картопля, овочі, баштанні	7,7	7,0	10,8	5,0

Джерело: статистичні дані за [17–19] та [16, с. 95].

тур перевищує рекомендовану в 1,3 разів, тоді як технічних — більш ніж у 2 рази. При цьому можна стверджувати, що лише частка посівів картоплі, овочів та баштанних загалом відповідала вимогам. Потрібно відзначити, що характер порушень рекомендованих норм мав місце із не принциповими відхиленнями як у цілому по країні, так і по інших адміністративних областях, що широко підтверджено доступними статистичними даними. За даними також можна зробити висновок, що хронологічно відхід від традиційної структури землеробства відбувся в період після 1995 р., коли вплив ринкових відносин досягнув відчутного ефекту.

У межах Вінницької області регіональні аспекти проблеми також мали місце (див. табл. 3). Загалом слід зазначити, що по всіх інших адміністративних районах області спостерігалася аналогічна в цілому картина із невеликими варіаціями. В цілому ситуація залишалася фактично однозначною: рекомендовані вимоги масово

істотно порушувалися у напрямі зростання частки зернових і технічних культур за рахунок інших груп культур, в першу чергу — кормових.

Порушення принципів науково обгрунтованого землеробства може бути прокоментовано за результатами аналізу структури сільгоспугідь. Та відповідних змін у процесі ринкових реформ. Так, загально визнаним є той факт, що розораність сільськогосподарських угідь в Україні є чи не найбільшим показником у світі, що опосередковано також свідчить про порушення екологічних принципів оптимального співвідношення, насамперед щодо частки ріллі, сінокосів та пасовищ. Знову ж таки за даними Б. Пасхавера та ін. [11], на початок 2010-х рр. у 46% сільськогосподарських підприємств в Україні було відсутнє тваринництво, кормові посіви і пасовища.

Аналізування характеру землекористування по 2340 агроформуваннях Вінницької області засвідчило, що лише 14% з них мали, окрім ріллі, також сінокоси і пасовища, тоді як на інших 86% спостерігалася 100% розораність сільгоспугідь.

У науковій літературі досить широко висвітлена проблема екологічно незбалансованого сільськогосподарського освоєння території України, де частка орних земель є надзвичайно високою, наприклад [16 та ін.]. Розораність земельного фонду на початок 90-х рр. XX

Таблиця 4. Структура посівних площ у сільськогосподарському виробництві (на прикладі Жмеринського району Вінницької області), 2015 р., %

№	Підприємства	Зернові всього	Озима пшениця	Кукурудза на зерно	Соняшник	Соя	Ріпак	Інші (примітки)
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	ТОВ "Курланд"	50,0	29,0	21,0	23,0	12,0	15,0	-
2	ТОВ "Куриловецьке"	47,0	16,0	50,0	-	50,0	5	-
3	ТОВ "Мир"	23,0	20,0	-	44,0	33,0	-	-
4	ТОВ "Платани"	51,0	25,0	15,0	13,0	22,0	14	-
5	ТОВ "Поділя Лат Інвест"	63,0	30,0	33,0	28,0	-	9	-
6	ТОВ СХК "Вінницькапромгрупа"	100,0	-	-	-	-	-	100,0% – озимий ячмінь
7	ПП "Корнер"	43,0	43,0	-	46,0	-	11,0	-
8	ПАТ "Браїлівське"	60,0	24,0	36,0	12,0	20,0	9,0	-
9	ПраТ "Федорівське"	86,0	-	86,0	14,0	-	-	-
10	ТОВ "Одемо"	-	-	-	36,0	64,0	-	-
11	ПраТ "Агромаш"	53,0	35,0	4,0	23,0	18,0	6,0	14% – ячмінь
12	Чернятинський АК ВНАУ	73,0	53,0	-	-	11,0	13,0	Ячмінь – 12%, овочі – 1%, гречка – 2%
13	ПП "Агрокряж 1"	60,0	18,0	33,0	10,0	1,0	14,0	Ячмінь – 9%
14	ПП "УкрТера плюс"	43,0	26,0	17,0	22,0	35,0	-	-
15	ПП "Тартацькамрія"	71,0	18,0	53,0	29,0	-	-	-
16	ФГ "Кравчука ВС"	73,0	29,0	37,0	20,0	-	7,0	Яра пшениця і ячмінь – 7%
17	ФГ "Дзялів"	56,0	25,0	-	8,0	25,0	11,0	Гречка – 9%, ячмінь – 12,5%, горох – 9,5%
18	СФГ "Надія"	37,0	31,0	-	21,0	16,0	26,0	Ячмінь – 65%
19	ФГ "ШармОМ"	50,0	25,0	-	-	49,0	-	Ячмінь, горох, гречка – 15,5%
20	ФГ "Оксамит МД"	68,0	32,0	-	11,0	21,0	-	Ячмінь і гречка – 37%
21	ФГ "Рожепське"	51,0	26,0	11,0	19,0	24,0	6,0	Ячмінь – 14,5%
22	ФГ "Перемога"	100,0	-	-	-	-	-	Яра пшениця – 50,0, ячмінь – 50,0%
23	ФГ "Агроритм"	-	-	-	83,0	17,0	-	-
24	ТОВ "ЯтекУкраїна"	26,0	13,0	-	16,0	58,0	-	Ячмінь – 13,0%
25	ПП "АгроВілам"	33,0	33,0	-	-	41,0	-	Цукрові буряки – 26,0%

Джерело: інформація Управління агропромислового розвитку Жмеринського р-ну.

ст. в Україні досягала 57%, тоді як у колишньому СРСР у цілому — 37%, Франції — 48%, Угорщині — 36%, США — 25%. Натомість розораність Лісостепу досягала 70%, що було історичним максимумом. У свою чергу, розораність сільськогосподарських угідь була ще вищою. Так, на вказаний час цей показник по Україні складав 81%, тоді як по Вінницькій області становив майже 91% (а в окремих районах області — до 96%), що було найбільшим показником серед інших адміністративних областей країни. Численними джерелами обґрунтовувалася потреба у зменшенні цього показника, задля чого було створено достатньо детальні рекомендації [16].

Слід підкреслити, що проблема в Україні не тільки не втратила своєї актуальності, але й набула нового рівня у ринкових умовах функціонування галузі. На підтвердження сказаного доцільно посилатися на статистичні дані про динаміку показника розораності загального земельного фонду та сільгоспугідь Вінницької області. Так, на 2015 р. сільськогосподарська освоєність регіону складала 76 %, розораність земельного фонду області — 65 %, розораність сільгоспугідь — 86 %. Таким чином, за 1990—2015 рр. розораність сільгоспугідь зменшилася лише на 4%, і це з врахуванням даних по особистих господарствах, які, вочевидь, не охоплені належною системою моніторингу. Натомість по агроформуваннях показник розораності сільгоспугідь зріс до 98%. Тобто, як і інших випадках, фактор ринку в країнах із транзитивною економікою ніяким чином не зменшив гостроти екологічних проблем.

Вітчизняною аграрною наукою дуже детально аргументовано оптимальні пропорції не тільки щодо груп культур, але й стосовно самих сільськогосподарських культур. Натомість дослідження структури рослинництва у регіоні також засвідчило (табл. 4) загальну тенденцію відходу від науково обґрунтованих принципів співвідношення окремих галузей, сільськогосподарських культур, сівозмін [16].

Очевидно, у реальному виробництві спеціалізація суб'єктів господарської діяльності визначається цінними пріоритетами на ринку, у т.ч. можливостями збуту продукції, а також обмеженими техніко-технологічними можливостями, що є дуже актуальним насамперед для невеликих агроформувань.

Певною несподіванкою стало те, що вузької, переважно ринкової орієнтації у наборі сільськогосподарських культур дотримуються агроформування всіх груп, у т.ч. фермерські і малі. Зафіксовано приклади монокультури: наприклад, коли засівалося 100% площі ячменем. Така ситуація призвела до того, що у традиційному бу-

Таблиця 5. Структура сівозмін у сучасному землеробстві України, %, 2015 р.

Культура	Жмеринський район Вінницької області	Крижопільський район Вінницької області	Вінницька область	Рекомендовані норми для зони Лісостепу [16]
<i>Зернові, всього</i>	44,7	54,8	55,0	43,0
Озима пшениця	20,0	28,0	22,0	20,0
Озимий ячмінь	3,7	1,4	3,0	*
Озиме жито	0,2	*
Яра пшениця	0,5	1,3	0,6	*
Ярий ячмінь	2,9	6,4	5,7	*
Кукурудза на зерно	16,5	17,4	21,5	*
Овес	...	0,2		*
Просо		*
Гречка	0,7	...		*
<i>Зернобобові, всього</i>	0,4	0,1	0,5	6,0-8,0
Горох	0,4	0,1	0,4	5,0-6,0
<i>Технічні, всього</i>	34,5	36,0	27,6	13,9
Цукрові буряки	0,4	14,8	4,0	9,8
Соняшник	14,3	7,5	10,4	2,7
Соя	12,9	12,8	7,2	*
Ріпак	6,9	0,9	5,7	*
Картопля	9,0	3,6	6,5	7,7
Овочі	1,8	1,3	1,2	
Баштанні	...	0,2	0,1	
<i>Кормові, всього</i>	10,0	4,1	9,7	33,8
Багаторічні трави	1,4	1,1	5,8	14,3
Чисті пари	0,9	1,6

Примітки: * — рекомендований показник може змінюватися в межах групи культур у залежності від спеціалізації
Джерело: [16], відповідна статистична звітність.

Таблиця 6. поголів'я худоби та птиці у Вінницькій області, тис. голів

Роки	Велика рогата худоба	Свині	Вівці та кози	Коні	Птиця
1960	919,3	1354,2	351,3	119,8	9289,6
1985	1358,5	1221,5	329,9	58,5	10258,7
1995	912,1	912,5	153,9	53,5	7145,6
2000	558,8	559,5	60,3	46,8	5734,8
2005	423,1	424,8	43,8	33,1	8848,6
2010	317,2	439,6	37,7	22,8	10285,3
2015	323,1	368,4	35,6	17,4	25387,4

Джерело: відповідна статистична звітність [17—19].

рякосіючому регіоні (Жмеринський район Вінницької області) цукрові буряки були посіяні одним (!) господарством на площі 180 га, що склало менше 0,3%; за даними у 2015 р. цукрові буряки було посіяно ще на 80,6 га в особистих господарствах, що у сукупності склало близько 0,4% посівних площ району. Гречку сіяли лише у 3 агроформуваннях (0,8% посівних площ по району), овес — в 1 (0,1%), горох — у 2 (0,9%), картоплю — в 1 (0,15 га), овочі — в 1 господарстві і то — в аграрному коледжі. Просо не сіяли в жодному господарстві. Загалом же монокультуру було зафіксовано у діяльності 3 агроформувань Жмеринського району (або 12% від загальної кількості або на 4,5% площі району) та 56 підприємств Крижопільського району (47% від загальної кількості або на 8% сільгоспугідь району).

Узагальнюючи доступні статистичні дані, можна стверджувати про виражену тенденцію невідповідності за рядом критеріїв поширеної структури рослинництва до науково обґрунтованих норм (табл. 5). Це спостерігалося насамперед до групи зернобобових, технічних та кормових культур. Так, частка зернобобових була на порядок меншою від рекомендованої; дуже завищеною

Таблиця 7. Розораність сільгоспугідь (на прикладі Вінницької області), 2014–2015 рр.

	Частка орних земель, %
Всього по с.-г. підприємствах області	98,0
Підприємства із площею землекористування до 500 га	96,0
Підприємства із площею землекористування 500 – 2 тис. га	98,0
Підприємства із площею землекористування більше 2 тис. га	99,0
у т.ч. 2 тис. – 6 тис. га	98,0
6 тис. – 10 тис. га	99,0
10 тис. – 20 тис. га	99,0
більше 20 тис. га	99,0

Джерело: статистичні дані [18–19].

була частка технічних культур, де, у свою чергу, посіви соняшника у 4 рази перевищували оптимальні, тоді як цукрових буряків — більш ніж удвічі меншою від рекомендованих. Найбільш вираженою спостерігалася диспропорція стосовно кормових культур. Так, їхня частка була втричі меншою від рекомендованої, так само як і показник площі посівів багаторічних трав. У свою чергу, значно меншою від необхідної була площа чистих парів.

Значні структурні зміни у співвідношенні сільськогосподарських культур у сівозмінах, зокрема, різке зменшення частки кормових культур можна пояснити загальними дисфункціями в процесі ринкових реформ, коли впродовж 90-х — 2000-х рр. проявився у повну силу негативний ефект збитковості тваринництва. Довгострокова динаміка поголів'я худоби та птиці по Вінницькій області підтверджує зазначені негативні тенденції (табл. 6). Дані засвідчують зменшення у 3–5 разів зменшення чисельності ВРХ і свиней, різке зменшення інших видів тварин; позитивно лишалася лише динаміка птиці в період після 2000-х рр. Загалом це безумовно обумовило зменшення попиту на корми.

Водночас дані засвідчили, що великі агроформування класичного холдингового типу і особисті господарства мали значно ширший перелік вирощуваних культур, аніж інші організаційні форми. Так, найбільше холдингове агроформування Вінниччини ТОВ "Поділля" по Крижопільському району характеризувалося наступними показниками посівних площ: зернові — 51%, у т.ч. озима пшениця — 31%, ярий ячмінь — 6%, кукурудза на зерно — близько 14%, цукрові буряки — 31%, соя — 16%, овочі — 0,04%. За співвідношенням культур у цьому агрохолдингу було продемонстровано найбільша відповідність до науково обґрунтованих сівозміни Лісостепу у порівнянні з усіма іншими підприємствами району. Звідси звинувачення у бік агрохолдингів у звуженні переліку вирощуваних сільськогосподарських культур, що представлені у літературі [1, 4, 6, 8–9, 13 та ін.], є щонайменше неточними. Подібні оцінки не враховують тієї обставини, що зазначена ситуація має місце — повторюється — практично в всіх групах аграрного бізнесу і відбиває економічні реалії ведення сучасного сільського господарства, які поширюються на всіх його учасників без виключення.

Кількісні оцінювання характеру аграрного землекористування по агроформуваннях різних груп можуть бути продемонстровані на прикладі даних таблиці 7. Як бачимо, проблема є актуальною для всіх типів суб'єктів аграрного бізнесу. Незначні відхилення щодо малого бізнесу (до 500 га) навряд чи можуть бути визнані як суттєві.

Отже, найбільш вираженою дисфункцією слід визнати системні порушення характеру сільськогосподарського землекористування, структури землеробства та сівозміни відповідно до науково обґрунтованих рекомендацій, що правомірно віднести до негативних наслідків ринкових реформ у галузі.

ВИСНОВКИ

У процесі досліджень здійснено опис важливих екологічних дисфункцій, які виникли чи загострилися впродовж періоду ринкових реформ. Це проявилось у масовому порушенні науково обґрунтованих норм організації землекористування. Численні факти свідчать про загальний характер проблеми. Слід підкреслити, що остання ринкова реформа у сільському господарстві України не супроводжувалася якимись катастрофічними екологічними дисфункціями, адже перелік основних проблем у даному аспекті по суті зберігся як загальний тренд розвитку галузі. Так само, як в умовах адміністративно регульованої економічної системи колишнього СРСР, так само і сьогодні за умов ринку екологічні проблеми галузі залишаються в цілому не вирішеними. Негативним, натомість, слід вважати остаточну втрату системи моніторингу та контролю за ситуацією, що безумовно у майбутньому має бути вирішеною. Очевидні ефекти "провалу ринку" щодо ідентифікації неспостережуваних еколого-економічних процесів представляють собою приклад відсутності адекватного економічного оцінювання екологічних втрат виробничої системи та відповідної інституціоналізації у вигляді правового визнання цих втрат. Разом із цим, на фоні істотно вищої технологічності та продуктивності виробництва, зафіксовано тенденцію більшої відповідності великих агроформувань до оптимально-нормативних показників, і у цьому контексті поширені уявлення у суспільстві виглядають скоріше стереотипами, що не мають емпіричного підтвердження.

Література:

1. Лупенко Ю.О. Результати і проблеми реформування сільського господарства України / Ю.О. Лупенко, П.Т. Саблук, В.Я. Месель-Веселяк, М.М. Федоров / Економіка АПК. — 2014. — № 7. — С. 26 — 38.
2. Саблук П.Т. Стан і напрями розвитку аграрної реформи / П.Т. Саблук // Економіка АПК. — 2015. — № 2. — С. 10 — 17.
3. Юрчишин В.В. Сучасні аграрні перетворення в Україні / В.В. Юрчишин. — К.: ДУ "Ін-т екон. та прогнозув. НАН України", 2013. — 424 с.
4. Андрійчук В.Г. Агропромислові формування нового типу в контексті стратегії розвитку вітчизняного

сільського господарства / В.Г. Андрійчук // Економіка АПК. — 2013. — № 1. — С. 3—15.

5. Дієсперов В.С. Еволюція сільськогосподарських підприємств / В.С. Дієсперов. — К.: ННЦ ІАЕ, 2013. — 290 с.

6. Данкевич А.Є. Вплив розмірів землекористувань на рівень виробництва / А.Є. Данкевич // Економіка АПК. — 2011. — № 9. — С. 29—33.

7. Гайдуцький П.И. Аграрная реформа Л.Д. Кучмы в Украине: историко-экономические аспекты / П.И. Гайдуцький // Экономика АПК. — 2015. — № 1 — С. 5—11.

8. Гайдуцький П.І. Структурні перекося і ризики кризи в АПК / П.І. Гайдуцький // Економіка АПК. — 2014. — № 7 — С. 38—42.

9. Розвиток аграрних холдингових формувань та заходи з посилення соціальної спрямованості їхньої діяльності / За ред. М.Ф. Кропивка. — К.: ННЦ ІАЕ, 2013. — 38 с.

10. Бородина Е. Какая модель агросектора нужна Украине? / Е. Бородина, И. Прокопа // Зеркало недели. — 2012. — № 18. — С. 1—8.

11. Пасхавер Б.И. Основные проблемы развития сільськогосподарського виробництва / Б. И. Пасхавер, Л.В. Молдаван, О.В. Шубравська // Економіка АПК. — 2012. — № 9. — С. 3—9.

12. Гайдуцький П.І. Незалежна економіка України / П.І. Гайдуцький. — К.: ТОВ "Інформаційні системи". — 2014. — 528 с.

13. Малієнко А. М. Аграрна реформа в Україні: сучасні процеси, історичні передумови, можливі наслідки / А.М. Малієнко // Агроінком. — 2006. — № 11—12. — С. 100—104.

14. Статистичний збірник: Сільське господарство України. — К.: Державна служба статистики, 2009. — 567 с.

15. Статистичний щорічник України за 2014 р. — К.: Техніка. — 2015. — 623 с.

16. Сталість землеробства: проблеми і шляхи вирішення / В.Ф. Сайко, А.М. Малієнко, Г.А. Мазур та ін. — 2-е вид., переробл. і допов. — К.: Урожай, 1993. — С. 95—116.

17. Статистичний щорічник Вінниччини за 2010 рік: Державний комітет статистики України, Головне управління статистики у Вінницькій області. — Вінниця: ГУС, 2011. — 618 с.

18. Статистичний щорічник Вінниччини за 2013 рік: Державний комітет статистики України, Головне управління статистики у Вінницькій області. — Вінниця: ГУС, 2014. — 619 с.

19. Статистичний щорічник Вінниччини за 2014 рік: Державний комітет статистики України, Головне управління статистики у Вінницькій області. — Вінниця: ГУС, 2015. — 621 с.

References:

1. Lupenko, Yu.O. Sabluk, P.T. Mesel'-Veseliak, V.Ya. and Fedorov, M.M. (2014), "Results and problems of agricultural reform Ukraine", *Ekonomika APK*, vol. 7, pp. 26—38.

2. Sabluk, P.T. (2015), "Status and trends of agrarian reform", *Ekonomika APK*, vol. 2, pp. 10—17.

3. Yurchyshyn, V.V. (2013), *Suchasni aharni perevorenna v Ukraini* [Modern agricultural transformation in Ukraine], DU "In-t ekon. ta prohnzov. NAN Ukrainy", Kyiv, Ukraine.

4. Andrijchuk, V.G. (2013), "Agribusiness a new type of development strategy in the context of domestic agriculture", *Ekonomika APK*, vol. 1, pp. 3—15.

5. Dijesperov, V.S. (2013), *Evolucija sil'skogospodars'kyh pidpryjemstv* [Evolution of agricultural enterprises], NNC IAE, Kyiv, Ukraine.

6. Dankevych, A.Y. (2011), "Effect sizes tenure at production level", *Ekonomika APK*, vol. 9, pp. 29—33.

7. Hajduts'kyj, P. I. (2015), "Agrarian Reform Kuchma in Ukraine: Historical and Economic Aspects", *Ekonomika APK*, vol. 1, pp. 5—11.

8. Hajduts'kyj, P. I. (2014), "Structural distortions and risks of the crisis in agriculture", *Ekonomika APK*, vol. 7, pp. 38—42.

9. Kropyvko, M.F. (2013), *Rozvytok ahrarykh kholdynhovykh formuvan' ta zakhody z posylennia sotsial'noi spriamovanosti ikhn'oi diial'nosti* [Development of the agricultural holding units and measures to enhance social orientation of their activities], NNTs IAE, Kyiv, Ukraine.

10. Borodyna, O. and Prokopa, I. (2012), "What model of an agricultural sector is needed for Ukraine?", *Zerkalo nedely*, vol. 18, pp. 1—8.

11. Paskhaver, B.J. Moldavan, L.V. and Shubrav's'ka, O.V. (2012), "The main problems for agricultural production", *Ekonomika APK*, vol. 9, pp. 3—9.

12. Hajduts'kyj, P.I. (2014), *Nezalezna ekonomika Ukrainy* [Independent economy Ukraine], TOV "Informatsijni systemy", Kyiv, Ukraine.

13. Malijenko, A.M. (2006), "Agrarian reform in Ukraine: recent development, historical preconditions, and consequences", *Agroinkom*, vol. 11—12, pp. 100—104.

14. State Statistics Service of Ukraine (2009), *Sil's'ke hospodarstvo Ukrainy. Statystychnyj zbirnyk* [Agricultural Ukraine. Statistical yearbook], Derzhkomstat, Kyiv, Ukraine.

15. State Statistics Service of Ukraine (2015), *Statystychnyj schorichnyk Ukrainy za 2014 rik* [Statistical Yearbook of Ukraine for 2014], Tekhnika, Kyiv, Ukraine.

16. Sajko, V.F. Malyenko, A.M. and Mazur, G.A. (1993), *Ustojchyvost' zemledelyja: problemi u puty reshennja* [Sustainability of agriculture: problems and solutions], Urozhaj, Kyiv, Ukraine.

17. State Statistics Committee of Ukraine (2011), *Statystychnyj schorichnyk Vinnychchyny za 2010 rik* [Statistical Yearbook of Vinnitsa for 2010], Holovne upravlinnia statystyky u Vinnyts'kij oblasti, Vinnitsa, Ukraine.

18. State Statistics Committee of Ukraine (2014), *Statystychnyj schorichnyk Vinnychchyny za 2013 rik* [Statistical Yearbook of Vinnitsa for 2013], Holovne upravlinnia statystyky u Vinnyts'kij oblasti, Vinnitsa, Ukraine.

19. State Statistics Committee of Ukraine (2015), *Statystychnyj schorichnyk Vinnychchyny za 2014 rik* [Statistical Yearbook of Vinnitsa for 2014], Holovne upravlinnia statystyky u Vinnyts'kij oblasti, Vinnitsa, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 30.06.2017 р.